

УДК 582.842.2 (477.87)

РІД *VIOLA* L. У ФЛОРИ ЗАКАРПАТТЯ

Сабадош В.І.

Рід *Viola* L. у флорі Закарпаття. – Сабадош В.І.- Встановлено, що для території Закарпатської області в науковій літературі наводиться зростання 23 видів роду *Viola*. У науковому гербарії Ужгородського національного університету (UU) наявні зразки 18 видів цього роду. Для деяких видів у гербарних матеріалах виявлені нові, не відомі з попередніх публікацій відомості про поширення в регіоні.

Ключові слова: *Viola*, флора Закарпаття, гербарій.

Адреса: Ужгородський національний університет, вул. Волошина, 32, Ужгород, 88000, Україна, E-mail: visabad@online.ua

The genus *Viola* L. in the flora of Transcarpathia. – Sadosh V.I.-The scientific literature indicates growth of 23 species of genus *Viola* in the Transcarpathian region (Ukraine). Herbarium of Uzhhorod National University (UU) contains samples of 18 species of this genus. In the herbarium revealed new information about the distribution of some species in the region.

Key words: *Viola*, flora of Transcarpathia, herbarium.

Address: Uzhhorod National University, 32 A. Voloshyn St., Uzhhorod, 88000, Ukraine, E-mail: visabad@online.ua

Родина Violaceae Batsch., що об'єднує 20-25 родів, у флорі України представлена єдиним родом – *Viola* L. У складі цього роду виділяють 525-600 видів [15]. Загальний ареал роду широкий – його види зустрічаються на всіх материках, за винятком Антарктиди. Спектр екологічних умов зростання рослин теж обширний: ліси – галявини – степи – напівпустелі; луки – береги річок – болота; у тропіках представники роду зустрічаються лише в гірських регіонах.

Рід *Viola* – складна з таксономічної точки зору група. Незважаючи на тривалість її вивчення багатьма дослідниками, залишається ще дуже багато суперечливих питань не лише систематики роду в цілому, але й ідентифікації окремих видів [4, 15, 17, 18]. Актуальними залишаються дослідження видового представництва роду в локальних флорах [3, 10].

Мета нашого дослідження – узагальнення доступних відомостей про зростання видів роду *Viola* в Закарпатській області. Опрацьовано ключові публікації з цього питання та матеріали колекції наукового гербарію Ужгородського національного університету (UU). Як показали проведені раніше подібні дослідження інших таксонів [7, 8, 9], у гербарних матеріалах може міститися важлива інформація, не представлена в публікаціях.

Для аналізованого роду в Європі описано велику кількість міжвидових гібридів (див., наприклад, [4, 14, 15, 17]), однак критерії їх виділення, номенклатура, відображення у флористичних списках різними авторами часто дуже відрізняються. У рамках виконання цієї роботи ми не розглядали і не опрацьовували відомості про ті таксони роду *Viola*, які обгрунтовано вважаються гібридами визнаних видів.

У найбільш поширеному вітчизняному академічному визначнику вищих рослин [5] для території України наводиться зростання 41 виду з роду *Viola*. У більш сучасному номенклатурному списку судинних рослин України [17] зазначені 50 назв таксонів цього роду. Без двох наведених тут підвидів та семи видів гібридної природи число «чистих» видів складає 41. Але серед останніх ще сім фактично входять до складу трьох крупніших, прийнятих у широкому розумінні, видів: *Viola hymettia* Boiss. et Hedr., *V. suavis* M.Bieb. та *V. tricolor* L. Приймаючи ці три види саме у такому розумінні, можна говорити і про наявність у флорі України лише 34 видів аналізованого роду. У найновішому зведенні відомостей про вітчизняну флору [4] для країни вказано 35 видів роду *Viola*.

У праці С.С. Фодора [12] наведено для флори Закарпаття назви 26 таксонів роду *Viola*. У цьому

переліку один вид – культивований гібрид (*V. wittrockiana* Gams), один міжвидовий гібрид (*V. montana* x *canina*) та 5 таксонів внутрішньовидового рангу з чотирьох видів (*V. arvensis* Murray var. *subincisa* Soo; *V. odorata* L. ssp. *hispidula* Freyn. та *V. odorata* L. var. *ujgorodiensis* Fodor; *V. hirta* L. var. *fraterna* Rehb.; *V. tricolor* L. ssp. *subalpina* Gaud.). Таким чином, без урахування зазначеного культивованого садового гібриду, С.С. Фодор вказує наявність у флорі Закарпаття 19 видів роду *Viola* та 1 міжвидовий гібрид.

У «Визначнику рослин Українських Карпат» [2] для території Закарпаття вказується зростання 21 виду роду *Viola* (всі зазначені тут для регіону види цього роду).

В «Определителе ...» [5], за прямими чи опосередкованими формулюваннями відомостей про поширення видів (б.ч. УРСР, Карпати, Лісостеп тощо), можна прийняти імовірність зростання на Закарпатті теж для 21 виду роду *Viola*.

В «Екофлорі...» [4] зростання на Закарпатті зазначене для 20 видів роду *Viola*.

Однак, просте поєднання в одному переліку назв видів роду *Viola*, для яких у розглянутих чотирьох джерелах [2, 4, 5, 12] вказується зростання в Закарпатській області, формує список аж із 28 пунктів. Його аналіз виявив наступне.

Лише в одному джерелі наводяться два види – *V. nemoralis* Kütz. [4] та *V. Bihariensis* Simk. [12]. За оцінками словацьких дослідників [15], *V. bihariensis* є гібридом *V. hirta* x *V. suavis* з прийнятою ними основною назвою *V. x kernerii* Wiesb. Зазначено, що рослини наводяться з околиць м. Братислава, морфологічно важко ідентифікуються й наявність їх у Словаччині залишається під питанням. Як таксон гібридної природи, *V. Bihariensis* до підсумкового списку нами не включений.

Наведений С.С. Фодором [12] гібрид *V. montana* x *canina* теж не включався до підсумкового списку, до того ж виявилось, що гербарний зразок колекції УУ з такою назвою в етикетці пізніше (20.07. 1983, Купатадзе) був перевизначений як *V. ericetorum* Schrad., а ця назва розглядається як синонім до *V. canina* [4, 15].

Назва *V. stagnina* Kit. (вживана у [2, 5]) є синонімом рекомендованої для використання назви *V. persicifolia* Schreb. (і вже наявної в нашому списку). Подібно і *V. arenaria* DC вважається синонімом наявної у нашому списку назви *V. rupestris* F.W. Schmidt [4, 17], хоч у [5] ці дві назви позначають два окремі види. У тому ж визначнику [5] як два окремі види, наявні в Карпатах, зазначені й *V. jagellonica* Zapal. та *V. suavis* M. Vieb. Але ці дві назви розглядаються близькими чи й ідентичними за змістом [17], або

ж *V. jagellonica* прямо зазначена синонімом основної назви *V. suavis* [4].

V. matutina Klokov теж розглядається як таксон, що належить до крупнішого таксону *V. tricolor* L. s.l. [17]. У наших визначниках [2, 5] для Карпат вказується лише *V. matutina*, С.С. Фодор [12] для Закарпаття наводить лише *V. tricolor*, а в «Екофлорі...» [4] зазначено наявність у нашій області обох видів. Слід зазначити, що для флор суміжних із Закарпаттям країн наводиться лише вид *V. tricolor* [15, 19].

Розглядаючи назви *V. arenaria*, *V. jagellonica*, *V. matutina*, *V. stagnina* синонімами до відповідних інших прийнятих назв, отримуємо список із 23 видів природної флори, зростання яких вказане для Закарпаття у зазначених літературних джерелах (таблиця).

У науковому гербарії Ужгородського національного університету (УУ) наявні 197 зразків рослин 21 виду з роду *Viola* (за записами в гербарних етикетках; для деяких зразків зазначені назви таксонів внутрішньовидового рівня). У колекції є один зразок широко культивованого виду гібридної природи – *V. wittrockiana*. Деякі назви таксонів потребували додаткового аналізу. Вище вже відзначено, що *V. ericetorum* розглядається як синонім до *V. canina*. Назва *V. luteola* Schug є синонімом до *V. tricolor* L. var. *lutea* Peterm. em. Soó [16]. Оскільки зазначена в етикетці назва не є широкоживаною, приймаємо її включення до *V. tricolor*.

Таким чином, без урахування культивованої *V. wittrockiana*, у гербарії (УУ) представлено зразки рослин 18 видів роду *Viola*, зібрані в Закарпатській області. Всі вони є в укладеному нами за літературними відомостями списку видів роду флори Закарпаття. У гербарії відсутні зразки наступних видів списку: *V. mirabilis*, *V. nemoralis*, *V. palustris*, *V. pumila*, *V. uliginosa*.

Порівняння відомостей про місце збору гербарних зразків (УУ) з зазначеними в літературі районами поширення для цих видів [2] виявило наступне. Лише для семи видів такі відомості максимально співпадають (*V. ambigua*, *V. arvensis*, *V. biflora*, *V. canina*, *V. declinata*, *V. reichenbachiana*, *V. tricolor*). Для двох видів (*V. alba*, *V. riviniana*) в етикетках зазначено збори рослин і з флористичних районів, не вказаних у «Визначнику...» [2]. (*V. alba* у Червоній книзі України [13] вказується для Закарпаття лише з Чорної гори /Виноградівської/, а гербарні зразки зібрані з трьох інших точок області, ще дві ділянки зростання вказані для Карпатського біосферного заповідника [1]).

Гербарні зразки трьох видів (*V. hirta*, *V. odorata*, *V. suavis*) зібрані з одного-двох флористичних районів, а в літературі їх поширення охоплює значно більше районів. Для чотирьох видів (*V. dacica*, *V. persicifolia*, *V. rupestris*, *V. saxatilis*) літературні відомості про

поширення та зазначені в етикетках місця збору не перекриваються. Для *V. collina* та *V. montana* територію зростання в літературі не вказано, а гербарні збори наявні з кількох флористичних районів.

Таблиця. Види роду *Viola* у флорі Закарпатської області

Назва виду	Вказівка про поширення в області ¹⁾				Зразки в УУ	Потреба охорони ²⁾
	С.Ф.	ВРУК	ОВРУ	ЕФУ		
<i>Viola alba</i> Besser	+	+	+	+	+	*
<i>Viola ambigua</i> Waldst. et Kit. (<i>Viola campestris</i> M.Bieb.)	+	+	+	-	+	х
<i>Viola arvensis</i> Murray	+	+	+	+	+	-
<i>Viola biflora</i> L.	+	+	+	+	+	-
<i>Viola canina</i> L.	+	+	+	+	+	-
<i>Viola collina</i> Besser	-	-	-	+	+	-
<i>Viola dacica</i> Borbás	+	+	+	+	+	х
<i>Viola declinata</i> Waldst. et Kit.	+	+	+	+	+	-
<i>Viola hirta</i> L.	+	+	+	+	+	-
<i>Viola mirabilis</i> L.	-	+	+	+	-	-
<i>Viola montana</i> L. (<i>Viola elatior</i> Fr.)	+	+	+	-	+	х
<i>Viola nemoralis</i> Kütz. (<i>Viola montana</i> auct. non L.)	-	-	-	+	-	-
<i>Viola odorata</i> L.	+	+	+	+	+	-
<i>Viola palustris</i> L.	-	+	+	-	-	-
<i>Viola persicifolia</i> Schreb. (<i>Viola stagnina</i> Kit.)	+	+	+	+	+	-
<i>Viola pumila</i> Chaix	+	+	+	+	-	х
<i>Viola reichenbachiana</i> Jord. ex Boreau (<i>Viola sylvestris</i> Lam.)	+	+	+	+	+	-
<i>Viola riviniana</i> Rechb.	+	+	-	+	+	-
<i>Viola rupestris</i> F.W.Schmidt (<i>Viola arenaria</i> DC)	+	+	+	+	+	-
<i>Viola saxatilis</i> F.W.Schmidt (<i>Viola tricolor</i> L. subsp. <i>subalpina</i> Gaud.)	+	+	+	+	+	х
<i>Viola suavis</i> M.Bieb. (<i>Viola jagellonica</i> Zapal., <i>Viola cyanea</i> Čelak.)	+	+	+	-	+	-
<i>Viola tricolor</i> L. (incl. <i>Viola matutina</i> Klokov)	+	+	+	+	+	-
<i>Viola uliginosa</i> Besser	+	+	+	+	-	х

Примітки. ¹⁾ літературні джерела: С.Ф. – [12], ВРУК – [2], ОВРУ – [5], ЕФУ – [4].

²⁾ * – Червона книга України [13], х – Перелік... [6].

Для видів, зразки яких відсутні в гербарії (УУ), відомості про поширення наступні.

V. mirabilis. Для Українських Карпат поширення виду вказується у всіх флористичних районах [2], наявний він і на суміжних із Закарпаття територіях Угорщини й Словаччини

[15, 19]. С.С. Фодор [12] для флори Закарпаття *V. mirabilis* не наводить, але нещодавно опублікована вказівка про наявність виду у флорі НПП «Синевир» [11]. Рослини приурочені до лісів і чагарників на низовині і в горах (висотний діапазон місцезростань у Словаччині – від 120 до 1400 м н.р.м. [15]).

V. nemoralis. Вказівки про зростання на Закарпатті наявні лише в одному з аналізованих джерел [4]. Але в цитованій тут роботі [1] для території Карпатського біосферного заповідника зазначено не *V. nemoralis*, а *V. montana*. У той же час, для території НПП «Синевир» вказана наявність і *V. montana*, і *V. nemoralis* [11]. В опрацьованих визначниках [2, 5] та монографії С.С. Фодора [12] назва *V. nemoralis* відсутня взагалі. Не вказано такого виду і в аналізованих угорських та словацькій роботах [15, 16, 19]. *V. nemoralis* та *V. montana* ідентифікуються у різний час різними авторами по-різному [4, 15, 17, 18], тому актуальним, очевидно, є повторний детальний і критичний аналіз наявних гербарних зразків, визначених як *V. montana*.

V. palustris. Поширення виду зазначене в усіх флористичних районах Українських Карпат [2], однак ні С.С. Фодор [12], ні «Екофлора...» [4] для Закарпаття його не вказують. Є вказівка про наявність виду у флорі НПП «Синевир» [11]. Для прилеглих до нашої області територій Угорщини вид не відмічений [19]. У Словаччині зростає в діапазоні висот від 150 до 1500 м н.р.м. і наводиться з суміжного з Закарпаттям гірського регіону [15]. Рослини приурочені до біотопів боліт і торф'янистих лук.

V. uliginosa. Наводиться для заболочених місцевостей Мармароських Альп [2], С.С. Фодор [12] вказує для нижнього гірського поясу в лісах і на узліссях. Є вказівка про наявність виду у флорі НПП «Синевир» [11]. Для прилеглих територій Угорщини вид не відмічено [19], але в угорському ботанічному атласі [16] прямо зазначене зростання на території Закарпаття (Мармароський округ, Буштино). У словацькій флорі вид не вказаний [15].

Для *V. kitaibeliana* Schult. «Определитель...» [5] не вказує ніякої інформації про поширення в Україні (поліграфічний дефект?). Аналіз відомостей у літературі виявив наступне. Ні С.С. Фодор [12], ні «Визначник...» [2], ні «Екофлора...» [4] не наводять цей вид для Закарпаття. Однак, у Словаччині й Угорщині *V. kitaibeliana* зростає у суміжних з нашою областю регіонах [15, 19], тому є певна імовірність знахідки виду й тут. У Словаччині рослини приурочені до кам'янистих чи піщаних сухих, теплих, оголених ґрунтів, ксеротермних трав'янистих угруповань, меж виноградників та перелогів на висотах до 700 м н.р.м.

З аналізованого списку видів роду *Viola*, що вказуються для флори Закарпаття, один внесений до Червоної книги України [13] (*V. alba*), а ще шість – до переліку видів, що потребують регіональної охорони [6] (див. таблицю). У гербарії (UU) відсутні зразки двох видів з цієї групи – *V. pumila* та *V. uliginosa*.

Отже, на підставі опрацювання літературних відомостей встановлено, що для природної флори Закарпаття вказуються 23 види роду *Viola*. Ще для

одного виду прями вказівки відсутні, але ймовірність зростання його в області висока. У науковому гербарії Ужгородського національного університету (UU) наявні зразки 18 видів роду, зібрані на території області. Встановлено, що місця збору гербарних зразків доповнюють раніше опубліковані відомості про поширення в регіоні для кількох видів. Із семи видів роду *Viola* флори Закарпаття, що потребують охорони, у гербарії відсутні зразки двох видів.

1. Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К., 1997. – 711 с.
2. Визначник рослин Українських Карпат. – К.: Наук. думка, 1977. – 434 с.
3. Гаврилова С.Е. Род *Viola* L. во флоре Московской области: автореф. дис. ... канд. биол. наук: 03.02.01. – Москва, 2010. – 23 с.
4. Екофлора України. Том 6 / Дідух Я.П., Коротченко І.А., Фіцайло Т.В. та ін. – К.: Фітосоціоцентр, 2010. – 422 с.
5. Определитель высших растений Украины. – Киев: Наук. думка, 1987. – 548 с.
6. Про затвердження Переліків видів судинних рослин та рослинних угруповань, що підлягають особливій охороні на території Закарпатської області: Рішення Закарпатської обласної ради від 4 грудня 2008 року № 707 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakarpata.gov.ua/docs/rishennya/5/21_sesion/rish_707.rar.
7. Сабадош В.І. Polypodiophyta флори Закарпаття: аналіз номенклатурного списку // Фіторізноманіття Карпат: сучасний стан, охорона та відтворення: Матер. міжнар. наук. конфер. (Ужгород, 11-13. 09. 2008 р.). – Ужгород, 2008. – С. 132-136.
8. Сабадош В.І. До вивчення поширення в Закарпатті видів відділу Polypodiophyta // Два сторіччя дослідження рослин. покриву Карпат: Матер. міжнар. наук. конфер. до 130-річчя А. Маргіттая (16-18.09. 2010 р., мм. Мукачево, Берегово). – Ужгород: Карпати, 2010. – С. 175-180.
9. Сабадош І.В., Сабадош В.І. До вивчення видового представництва родини Ranunculaceae Juss. у флорі Закарпаття // Актуальні питання досліджень рослин. покриву Укр. Карпат: Матер. міжнар. наук. конфер. (Ужгород, 4-6.10. 2007 р.). – Ужгород, 2007. – С. 100-102.
10. Тихонова И.Н. Род *Viola* L. Северного Кавказа (биология, экология, распространение): автореф. дис. ... канд. биол. наук: 03.00.05. – Ставрополь, 2007. – 20 с.
11. Тюх Ю.Ю., Зиман С.М., Дербак М.Ю. Рослинний покрив Національного природного парку «Синеvir» (Українські Карпати). – Ужгород: Ліра, 2011. – 160 с.
12. Фодор С.С. Флора Закарпаття. – Львів: Вища школа, 1974. – 208 с.
13. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 911 с.
14. Exkursionsflora für die Gebiete der DDR und der BRD. Bd. 4. Kritischer Band / Begr. von W. Rothmaler. – 7. Aufl. – Berlin: Volk und Wissen, 1988. – 811 S.
15. Flora Slovenska. VI/1 / Ed. K. Goliašova, H. Siposova. – Bratislava: Veda, 2008. – 419 s.
16. Jávorka S., Csapody V. Iconographia florae partis austro-orientalis Europae centralis. Közép-Európa délkeleti részének flórája képekben. – Budapest: Akadémiai kiadó, 1975. – 548 p.
17. Mosyakin S., Fedoronchuk M. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist. – Kiev, 1999. – 345 p.
18. *Viola montana* and *V. persicifolia* (Violaceae): Two names to be rejected / Danihelka J., van den Hof K., Marcussen T., Jonsell B. // Taxon. – 2010. – Vol. 59, N. 6. – P. 1869-1878.
19. Wetland flora and vegetation of the Upper Tisa river valley / Dragulescu C., Fintha I., Mihaly A., Szabo A. // The Upper Tisa Valley / Ed. Hamar J. & A. Sarkany-Kiss. – Szeged, 1999. – P. 213-271.

Отримано: 20 серпня 2012 р.

Прийнято до друку: 26 листопада 2012 р.